ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

Генріх
МАНН

▪

ЛІДИЦІ

ХАРКІВ
«ФОЛІО»

Дорога, що веде до Праги, проходить через село Лідиці.

Стоїть ясний недільний весняний ранок. Більшість мешканців неквапно прогулюються надворі. Найстаріша частина села примхливо огортає дорогу закутками й вигинами. Вона ніби вперто не бажає розширюватися, хіба що ціною знесення старих обійсть.

На одному кінці села з давніх часів височить сільська липа з розлогою кроною та молодим листям. Галявина за нею рясніє гусьми, ставок — теж громадське добро, повен качок. На лавках довкола липи сидять жінки, їхні душі цього дня сповнені спокою, натруджені руки лежать на колінах, а голоси лунають дзвінко. Вони вбрані в барвисті строї, як і світловолосі діти, що граються поруч.

Протилежний кінець забудованої вулиці позначає давно зачинена заправка. Посередині видніється видовжений білий фасад корчми, а з обох боків до нього прилягають альтанки, оповиті жимолостю, трояндами та диким виноградом.

Між липою і заправкою стоять і прогулюються чоловіки Лідиць, старі й молоді, здебільшого шахтарі, які цього дня теж вбралися у святкові шати, адже протягом тижня їхній одяг значно темніший. Решта мешканців — селяни й ремісники — живуть у прилеглих хатах і найближчих дворах. Кожна група має свої важливі новини, але ніхто не виказує зайвих емоцій.

За цією невеликою рухливою картиною строїв і облич, за квітучими кущами, молодими плодовими деревами та давніми батьківськими домівками відкривається широке тло краєвиду. Ліворуч від села видніється чорна, лиса плита вугільних копалень. На низці робітничих будинків лущиться тьмяна фарба. Що димніше повітря, яке їх огортає, то різкішим стає її колір. За останнім серпанком диму, таким самим темним, розмивається обрис лісу.

Від липи стежки спускаються до долини з її родючими полями. Праворуч від села погляд упирається у світлі пагорби, до яких притулилися заможні вілли. Там небо високе, ніжно-блакитне. Вільні проміжки між пагорбами дають змогу здалеку побачити короткі відтинки дороги.

Це невеликий світ, яким він був до своєї загибелі. Богемське село, відбиток чеського життя, уся праця й турбота багатьох поколінь, як і цього, останнього. Тут вирують людські пристрасті, живе місцева дотепність. Тут не бракує ні простаків, ні мудреців, знесилених тягарем, який поклав на їхні плечі ворог, що пильнує у краї кожен порух. Ні біль, ні щастя не оминули Лідиць.

І не бракує тут закоханих. Двоє з них підводять голови над лагідним схилом долини. Ось вони з'являються біля липи.

1

П а в е л О н д р а ч е к (зі своєю нареченою Лідою). Щось тут не так.

Л і д а. Діти граються, як завжди.

П а в е л. Жінки перемовляються, як і щонеділі. А про що думають? Про те саме, що й ми?

Л і д а. Не вдавай дурника, Павле. Ти знаєш, чим люди цікавляться.

П а в е л. Тоді я душею клянуся, що про все це забув, дивлячись на тебе, Лідо.

Л і д а. Справді?

П а в е л. Коли ми з тобою сидимо на квітучих луках, коли ти плетеш вінки, увесь світ довкола ніби зникає. Шкода лише, що я не був достатньо сміливим.

Л і д а. Мені не потрібна твоя сміливість. Просто будь добрим і вірним!

П а в е л. Я можу бути лише вірним. Після жахів Праги я знайшов спокій поруч із тобою та твоїм люблячим серцем!

Л і д а. Як добре, що ти повернувся ще до того, як університет закрили.

П а в е л. Коли моїх товаришів розігнали й розстріляли під час демонстрації…

Л і д а. Ти ж німцям нічого не зробив. Ти в безпеці.

П а в е л. І через це ти мене зневажаєш.

Л і д а. Я? Зневажаю тебе?

П а в е л. Хто втікає, той цього заслуговує. Та я щось зроблю, щоб ніхто не дивився на мене скоса.

Л і д а. Не кажи дурниць! Якби все зводилося до марних демонстрацій проти переможця, який має владу, усім довелося б соромитися одне одного.

П а в е л. Ідеться про те, щоб зробити щось по-справжньому. Щоб цей фальшивий переможець відчув удар і щоб ніколи від цього не відмився.

Л і д а. І що це може бути? Ти не зробиш цього, мій Павле. Подивися на мене, ми маємо тільки одне одного.

П а в е л. Люди на вулиці дивляться туди, на ті пагорби. (Переводить погляд у той бік.)

Л і д а. Краще на мене дивися!

П а в е л. Там, унизу, нам було так тихо й добре. Шкода, тепер це вже неможливо не помітити.

Л і д а. Що саме? Ті маленькі машинки? Іноді їх видно поміж деревами, аж он там, далеко.

П а в е л. Скоро вони наблизяться. Лишилися лічені хвилини. Протектор їде швидко.

Л і д а. А тобі яке до цього діло? Саме тобі, якщо Лідиці його не обходять?

П а в е л. Лідиці не обходять? Тут ти помиляєшся. Це ж новий німецький протектор Богемії-Моравії, як вони його називають.

Л і д а. Кажуть, той, старий, і досі сидить у Празі. Нас попередній протектор майже не чіпав.

П а в е л. Студенти казали інше. Якщо взагалі ще говорять.

Л і д а. Будь обережний. Повернімося краще на нашу тиху галявину.

П а в е л. Уже не буде так, як було. (Ступає крок, збираючись піти.)

Л і д а. Стій! Ти куди?

П а в е л. На вулиці люди знервовані.

Л і д а. То ти, мабуть, хочеш до них приєднатися?

П а в е л. Я хочу їх попередити.

Л і д а (усе ще тримає його за руку). Ти надто допитливий, тебе завжди тягне на дурниці раніше за всіх.

П а в е л. Мене? Розумну людину? Он мій батько серед людей, бачиш його? Я можу хоча б у нього спитати?

Він іде, лишаючи Ліду край дороги. Вона не може його зупинити. Та й воліє нічого не знати, тож вирішує погратися з дітьми.

П а в е л (до свого батька). Що це з людьми?

Я р о с л а в О н д р а ч е к. Та все гаразд, просто роздратовані.

П а в е л. Через те, що тут має проїхати новий протектор? Теж мені причина.

Я р о с л а в. З новим, кажуть, жарти погані. (Не дав Павлові відповісти.) Старого хоч знали. А про нового ще гірші чутки ширяться.

П а в е л. Тому й метушня. Хочуть перегородити йому дорогу. (Кричить.) Розчистити вулицю!

С т а р о с т а (підходить до батька й сина Ондрачеків). Я вже радив їм. Такий протектор може влетіти просто в людей ні з того ні з сього. Їм аби за щось зачепитися.

П а в е л. Покличмо жінок! Зробимо з цього веселу юрбу, святкову зустріч! Прапор якийсь!

Я р о с л а в. Який ще прапор?

С т а р о с т а. Молодий у тебе син, Ондрачеку. Такого настрою я і собі бажав би.

П а в е л (до групи шахтарів). У вас же, певно, є під рукою якісь інструменти. Треба зіграти щось душевне для пана протектора. Кричатимемо: «Слава!», а хто вправніший: *Nazdar*[1].

П е р ш и й ш а х т а р. Жартівник цей молодий доктор Павел.

Д р у г и й. Ким би ми були, якби німцю серенаду влаштовували.

Т р е т і й. А всі, до речі, думають лише про пиво.

П а в е л. Про яке пиво?

Ч е т в е р т и й. Про те, що в бочках у підвалі під заправкою.

П ’ я т и й. Цікаво, чи знайде він наше закопане пльзенське[2].

П а в е л. Якщо це його найбільша турбота…

Повз проходять добрі знайомі.

У ч и т е л ь (зупиняється). Розумні наші люди. Кожен повертається спиною до заправки.

---

[1] *Nazdar* — усталене привітання, що використовують як дружній вигук або колективний оклик. Відповідає українським «привіт» чи «здрастуйте».

[2] Пльзенське — назва чеського пива, виготовленого в місті Пльзень (*Plzeň*).

П а в е л. Розумніше було б піти до корчми та цокати порожніми кухлями. Чи хоч один повний для високого гостя лишився?

Ц и р у л ь н и к. Не буде він наше пиво пити. Суцільні вигадки.

К р а в е ц ь. Подумав би: «Їхню бражку я не питиму, а іншого й немає».

К о в а л ь. Тут він сильно помиляється. З цим новим паном упораються, так само як зі старим.

Шум двигунів наростає, але машин ще не видно на дорозі.

П е р ш и й ш а х т а р. Мені все вчувається якийсь звук.

Д р у г и й. А мені здається, що в корчемному садку останнім часом було тихіше.

К і л ь к а г о л о с і в р а з о м. Непогана думка. Скажи, у тебе часто бувають такі думки?

Вони прямують до альтанки біля корчми. На відкритій частині дороги з'являється мотоцикл.

Ц и р у л ь н и к. Я радив би не чекати наступного.

К р а в е ц ь. Та це ж уся колона йде.

П а в е л. Ціла танкова дивізія. Ми не збираємося чинити їй героїчного опору.

Павел бере батька під руку. Разом зі старостою та іншими знайомими вони теж ідуть до альтанки. Сад довкола корчми швидко заповнюється людьми. На краю села чимало чоловіків ховаються в приміщенні занедбаної заправки, жінки — хто де може: під важким гіллям липи, за лавами, у траві. Діти, хоч їх і заспокоюють, почуваються безтурботними, мов гуси.

Л і д а (визирає крізь листя липи). Швидше, швидше! Станеться нещастя.

Відстань між липою і корчмою на тому боці трохи завелика для такого слабкого голосу. Жінки ще намагаються зрозуміти, що вона мала на увазі, але пізно — усе вже сталося.

Собака з корчми, грізно загарчавши, вивертається назовні й кидається на першого мотоцикліста, який помітно відірвався від інших, а тепер має самотужки протистояти його раптовому нападу. Величезний м'ясницький пес не лише сильний, а й досвідчений. Він остерігається колеса й намагається збити водія. Той стрибає вбік, мотоцикл хитається, але зупинитися не може. Добре вгодований есесівець надто ображений тим, що мусить мати справу із собакою, якого мовби нав'язало йому поки що неагресивне,

проте виразно вороже населення. До того ж протектор от-от прибуде, він має бути тут за секунду, бо за першим мотоциклом уже зупинилася низка інших. Вони не хочуть обганяти свого товариша, та це й небезпечно, адже пес налаштований рішуче.

Коли атакований вояк розуміє, що от-от перекинеться, він тягнеться до кобури. Але пес миттєво це помічає й кусає його під кобурою, у м'яке. І чоловік, який кричить, і мотоцикл, який гримить, падають на дорогу й разом перегороджують шлях — тепер він непрохідний. Проте собака не пишається своєю перемогою, а обирає втечу. Стежки вниз до долини та схованки, які вона пропонує, відомі лише йому, а не його мстивим ворогам. Вони бігають і марно стріляють. Розуміють безглуздість, але протектор наказав.

Райнгард Гейдріх, протектор Богемії та Моравії, прибуває до Лідиць.

Його машина, що їхала першою, зупиняється, бо попереду стоїть його моторизований загін. Це стається між сільською липою та корчмою, і, ймовірно, дехто з тих, хто сидить під альтанками, визирає з-за рогу, хоч і вдає, що ні. Жінки тут сміливіші. Тепер, коли лихо сталося, вони вже не стримують голосів і висловлюють своє співчуття з приводу нещастя, що спіткало німців. Але німців близько двох сотень, а пес лише один — фінал очевидний.

Говорять вони чи мовчать, їм нічого боятися. Протектор і його супровід навряд чи розуміють їхню мову. Сміх же зрозумілий завжди, й одна жінка засміялася. Тим часом Ліда, яка грається з маленькими світловолосими дітьми, застерігає їх: «Не озирайтеся, вовк ходить!».

Вона ще не бачила протектора. Той сидить у своєму автомобілі, обережно відсунувшись від вікна. Та коли лунає сміх, він забуває правило начальника не показуватися назовні й висовується. Бачить усміхнені вуста дівчини, і Ліда миттю їх стуляє. Вона зразу тікає, хапає дітей за руки й біжить навколо ставка. Діти кричать просто тому, що біжать. Ліда знову згадує про вовка. Проте діти, замість того, щоб злякатися, одразу зажадали побачити його: «Де вовк? Покажи нам!». Їхня цікавість боролася зі страхом; як і пес хвилину тому, вони радше хотіли б сховатися.

Ліда раптом посерйознішала. Той короткий погляд, що заскочив її зненацька, був страшний і вразив її до глибини душі. Далі вона вже не знаходить слів.

Райнгард Гейдріх, протектор Богемії та Моравії, мав застрашливий вигляд чи від природи, чи завдяки зброї, хтозна. Інші мешканці Лідиць, коли він зійде зі свого автомобіля й покаже обличчя, теж лише здригнуться й завмруть, як і належить.

Поки що з машини виходить його ад'ютант полковник Шальк. Він стає біля другого вікна, з якого Гейдріх іще не визирав, і доповідає йому про те, що відбувається.

Ш а л ь к. У нас поранений. Чоловік гладкий, пручається, коли його намагаються підняти.

Г е й д р і х (металічним голосом, беземоційно). Зв'язати.

Ш а л ь к. Ваша Ексцеленція наказують?

Г е й д р і х. Зв'язати, я сказав. Завантажити. Їдемо.

Ш а л ь к (поспішає передати наказ, але швидко повертається). У чоловіка шалена кровотеча, а хто його торкається, той бруднить руки, а він ще й б'ється.

Г е й д р і х (холодно). Відштовхнути ногами й прибрати з дороги. Мені набридла ця глушина. Населення знову ховається.

Ш а л ь к. Смиренно доповідаю: мешканці спостерігають за нашими діями, визирають з-за будівель.

Г е й д р і х. Я чув сміх. Коли подивився, уже нікого не було.

Ш а л ь к. Цілком можливо. Це, звісно, страх, що вулиця порожня.

Г е й д р і х. А населення ще й шкіриться, сміється та псів на нас спускає.

Ш а л ь к. Якщо Ваша Ексцеленція дозволить непевну здогадку, то пес діяв самостійно. (І поспіхом додає, ніби виправдовуючись.) Ваша Ексцеленція бажали якнайшвидше виїхати звідси.

Г е й д р і х. Щось мені вже кортить поглянути на цих людей. (Він робить рух, наче хоче вийти, та дверцята вперто не піддаються.)

Ш а л ь к (ступає вперед, ніби збирається відчинити їх ззовні, проте зупиняється). Населення матиме честь привітати Вашу Ексцеленцію.

Ліворуч і праворуч від автомобіля він розставляє людей з кулеметами. Старший комісар таємної поліції, гестапівець, наглядає за приготуваннями.

Г е с т а п і в е ц ь. Не можу не втрутитися, пане полковнику. Місцеві викликають підозру. Я вважаю, особистий обшук буде цілком виправданим.

Ш а л ь к. Усе село роздягнути до сорочки? Ви затримаєте протектора до вечора. Пане Блюментопф, це неможливо.

Б л ю м е н т о п ф. За п'ять хвилин усе буде зроблено.

Він свистить. Миттю його оточують кілька таких самих постатей. Маючи в розпорядженні штурмові групи, вони стрімко займають три стратегічні точки: сад біля корчми, стару липу та заправку. Обшукують кожного, кого знаходять. Жінок, які пручаються, лякають тим, що роздягнуть догола, але до цього не доходить. Військові, звісно, лише виконують обов'язок. Від заправної станції добре вгодовані есесівці без зусиль женуть перед собою натовп виснажених чехів. Спочатку хтось удає, ніби спіткнувся в тисняві, але приклад рушниці миттю пояснює марність такого театру. Найбільше клопоту завдає господарський дворик корчми, де багато виходів з кухні та в інші приміщення. Дехто з місцевих навіть тікає в поле, але попередження есесівця, що в такому разі стрілятимуть, швидко повертає їх назад. Під одним столом хропе чоловік. Блюментопф, який останнім оглядає подвір'я, знаходить Павла.

Б л ю м е н т о п ф (грубо штовхає його носаком). Давай зброю!

П а в е л (позіхаючи, нишпорить по підлозі й простягає недопалок). Більше зараз немає. Пан мусить прийти ввечері.

Б л ю м е н т о п ф. Тебе треба обшукати.

П а в е л (скоса дивиться на свій ніс, його обличчя добродушне й трохи тупувате). Я не хворий.

Блюментопф озирається в пошуках допомоги, але вся його команда демонструє суворому начальству стадо тубільців, тож заважати не можна. Час підтискає, а перед ним між ніжками столу лежить людина, про наміри якої нічого невідомо. Блюментопф зрештою вирішує діяти: він рішуче пролазить під стіл і проводить належний обшук, тільки от чоловік, виявляється, боїться лоскоту.

П а в е л (регоче до хрипу, обіймає руками нового друга й вимагає назватися). Як пана німця звати? Я хочу запам'ятати такого веселого чоловіка!

Б л ю м е н т о п ф (щоб відчепитися). Блюментопф.

П а в е л. Аж язик зламаєш. Справжнє німецьке прізвище завжди довге та серйозне.

Б л ю м е н т о п ф (нарешті випростався). А ти, хлопче, краще мені більше ніколи не потрапляй на очі. Хто ти взагалі?

П а в е л (зі щирим здивуванням). А ви не знали? Я ж тутешній дурник.

Блюментопф, почуваючись одуреним, тупає ногою і хутко йде геть. Щойно пережиту ганьбу він забуде так само швидко, як усі попередні. Тим часом протектор нарешті з'являється перед людьми в усій своїй величі. Ніхто ще не оговтався від першого шоку. Їх щільно оточили й охороняють, крок уперед нікому не вдасться зробити, але одного погляду Гейдріха достатньо, щоб залякати всіх, як годину тому ту дівчину, що сміялася. Для нього важливо, щоб вони запам'ятали його обличчя назавжди — як попередження проти будь-яких спроб опору. Ходульним кроком він обходить передню частину автомобіля, дбаючи, щоб його добре бачили з усіх боків. Коли показує себе жінкам біля липи, там уже ніхто не наважується зайвий раз дихнути. Люди на заправці, які ще мали надію на порятунок, за його появи забувають про неї. Найважче випробування випадає відвідувачам і працівникам корчми, її літній власниці та тим, хто в альтанці. Полковник Шальк, виконуючи наказ, намагається встановити, хто нацькував пса на мотоцикліста. Але нічого не може з'ясувати, бо запитує непереконливо. Гейдріх, щоправда, допомагає йому своїм поглядом, і всі миттю замовкають. Блюментопфу достатньо хвилини, щоб зрозуміти: справа без нього не зрушить із місця. Він вирішує втрутитися.

Б л ю м е н т о п ф (виструнчившись перед Шальком). Пане полковнику, дозвольте втрутитися.

Ш а л ь к. Будь ласка!

Б л ю м е н т о п ф (заходить у натовп біля корчми, напружено підвищуючи голос, щоб вразити людей суворістю, але зрештою переходить на крик). Чий це собака? Якщо господар не озветься, його заберуть!

Настає цілковита тиша.

Л ю д и (обмірковують сказане, шепочуться). Та він забере, ще до того, як знайде… Майстер…

Під липою раптом голосно сміється жінка. Сміх підхоплюють інші, він розноситься навколо, і в повітрі лунають приглушені звуки веселощів. Та їх одразу придушують. На стривожених обличчях з'являється розпач через необачність. Проте тепер уже нема сумніву, що офіцера гестапо сприймають не зовсім серйозно. Той тим часом хоче все обернути на жарт.

Б л ю м е н т о п ф. Адже не господар собаки вкусив солдата, то як тут бути?

С т а р а к о р ч м а р к а (заламує руки). Милостивий пане! Я чесна вдова.

Б л ю м е н т о п ф (повторює свій жарт). То це ви вкусили солдата?

С л у г а (не чекаючи на відповідь корчмарки, втручається). Пес завжди приходить жерти те саме, що і його хазяїн.

Б л ю м е н т о п ф. Он воно що… То хто цей хазяїн?

С л у г а. Мене ця жінка тільки вчора найняла.

Г о л о с и в н а т о в п і. Це правда. Хлопець зовсім не знає ні господаря, ні пса. (Сміливіше.) Пес любить гусячий огузок. А солдата вкусив від голоду, гуска ще не підрум'янилася.

Блюментопфу урвався терпець. Цього вже не можна пробачати. Чехи сміливішали, бо німецька влада теж хотіла жартувати. Офіцер бачить загрозу своїй владі, а це небезпечно. Полковник Шальк невдоволено хитає головою, хоч, можливо, й приховує усмішку. Натомість протектор небезпечно напружується. Він припинив грати роль і тепер уважно стежить з-за плеча офіцера, прагнучи побачити, чим усе закінчиться. Його страшне обличчя звернене лише до цього жалюгідного гестапівця Блюментопфа. А той уже звик до крижаної маски Гейдріха й став нечутливим до її жорстокості, тож не відповідає на цей погляд. Натомість накидається на корчмарку. Чому саме на неї, він і сам не знає.

Б л ю м е н т о п ф. Я вас забираю на допит, чесна вдово! Виходьте!

Корчмарка, притиснувшись до дверей свого дому, захиталася. Вона наче хоче підкоритися наказу, та люди не дозволяють. Їхня підтримка полягає в тому, що вони щільно оточують її. Сховавшись серед своїх, жінка підіймає руки, наче клянеться в невинності. І раптом її прорвало.

К о р ч м а р к а. Той пан, що приходив із собакою, — один із найстаріших гостей нашого обійстя, бував ще за життя мого покійного чоловіка. З побожної поваги до пам'яті небіжчика, з доброї звички ми й даємо псові те, що лишає його хазяїн… (Вона звела очі до неба й голосно заридала.)

С л у ж н и ц я (підтримує вдову). Та й рештки немалі лишаються.

Ч о л о в і к. Він майже нічого не їсть.

Д р у г и й. Бо давно помер.

Т р е т і й. Давно, ще до того, як німці нас визволили.

Г о л о с (у натовпі). Тямущий був чоловік, не став чекати на визволення.

Щ е о д и н (біля бензоколонки). Кажуть, він свого пса наперед натренував на людей.

І н ш и й (у натовпі). На солдатів.